

Перспектива подальшого дослідження вбачається у проведенні асоціативного експерименту з метою уточнення наявності виділених конститутивних елементів у структурі концепту FORTSCHRITT, а також у побудові моделі зазначеного концепту за польовим принципом.

Примітки

1. Тут і далі курсивом виділено наш переклад словникових статей, а також виконано буквальный переклад аналізованих мікротекстів з метою передати виключно зміст контексту з максимальним збереженням значень іноземних слів.

Список використаних джерел

1. Васильев Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. — 1971. — № 5. — С. 105-113.
2. Колесник Н. В. Фреймовая семантика Ч. Филлмора / Н. В. Колесник // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М. : МАКС Пресс, 2002. — Вып. 22. — С. 58-66.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. — М. : Изд-во МГУ, 1997. — 245 с.
4. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / В. Д. Литвинов. — К. : Українські пропілеї, 1998. — 712 с.
5. Потенба А. А. Мысль и язык / А. А. Потенба. — К. : Синто, 1993. — 192 с.
6. Рахманов И. В. и др. Немецко-русский синонимический словарь : Ок. 2680 рядов / И. В. Рахманов, Н. М. Минина, Д. Г. Мальцева, Л. И. Рахманова. — М. : Рус яз., 1983. — 704 с.
7. Duden Deutsches Universalwörterbuch / G. Drosdowski u. a. — Mannheim : Dudenverlag, 1996. — 1816 S.
8. Kluge F., Seebold E. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge, Elmar Seebold. — Berlin : Gruyter, 2002. — 1112 S.
9. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache : das einsprachige Wörterbuch für alle, die Deutsch lernen / D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann. — Berlin : Langenscheidt, 1998. — 1216 S.
10. PONS Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. — Stuttgart : Klett, 2008. — 2509 S.
11. Synonym Wörterbuch. — Erfstadt : Area, 2005. — 432 S.

Summary. *The article deals with determining the peculiarities of the concept FORTSCHRITT objectivization in German linguistic consciousness. It is done by defining linguistic means that represent the concept, as well as key semantic features of the mentioned concept in modern German massmedia discourse.*

Key words: *concept, lexico-semantic group, massmedia discourse, semantic group.*

УДК 81+808.2

О.В. Сахарова

КСЕНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОРУШЕННЯ “КООПЕРАЦІЇ” В ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються комунікативні ситуації особистісно-орієнтованого дискурсу, в яких мовці порушують правила кооперації. Доводиться, що маніпуляторські та агресивні конфліктні мовленнєві стратегії можуть бути зумовлені ксенологічними факторами: комуніканти або захищають “свій” простір, або протестують проти “чужого”.

Ключові слова: *особистісно-орієнтований дискурс, конфліктні комунікативні стратегії, ксенологія.*

Комунікативна лінгвістика, що набула особливої популярності в середині ХХ століття в США, відродила увагу науковців до феномену спілкування, до механізмів використання мови у певних комунікативних ситуаціях. Домінуючим принципом розмежування різних типів вербальної інтеракції було визнано спрямованість на конфлікт або на кооперацію.

Концепція кооперативних стосунків у комунікації, запропонована Г. П. Грайсом, була відображена у чотирьох комунікативних постулатах: інформативності (“Твоє висловлення не повинно містити нічого зайвого, але має бути змістовним”); істинності (“Говори правду, не говори без достатніх підстав”); релевантності (“Будь релевантним, тобто говори тільки те, що стосується справи!”); ясності виразу: (“Говори коротко і зрозуміло. Уникай неясних, невпорядкованих

виразів”)[3]. О. С. Іссерс зауважує, що ці очевидні істини виявляються не такими однозначними, елементарними, явними, коли ми починаємо спостерігати за звичайними розмовами [5, 65]. Наприклад, максима “Говори правду” може спровокувати конфлікт, не говорячи вже про те, що категорія “правда” має численні інтерпретації. Релевантність також може по-різному визначатися учасниками комунікативної ситуації.

Представлення людини в межах кооперації / конфлікту далеко не вичерпує розмаїття реального спілкування. Позитивне налаштування комуніканта, що презентується як кооперативне, залежить від численних особистісних рис людини, від характеру самої комунікативної ситуації. Конфліктне ставлення особистості до співрозмовника чи до ситуації може бути зумовлене внутрішнім станом у конкретний момент спілкування, універсальною “конфліктною готовністю” як домінуючою рисою особистості, ситуативним негативом, спровокованим об’єктивними умовами конкретної ситуації [1; 4].

Сьогодні в соціології та суміжних науках активно досліджується феномен конфліктів, що зумовило виокремлення окремої галузі – конфліктології. Певним чином цей факт лише підтверджує пріоритет ситуацій зіткнення як таких, що домінують у людській спільноті.

Разом з тим, визнання пріоритетних векторів комунікації (як і життєдіяльності взагалі) згоди чи незгоди визначили напрями подальших досліджень.

Найпродуктивнішим, на нашу думку, є аналіз мовних особистостей, розроблений К. Ф. Седовим [7]. Характеризуючи здатність / нездатність здійснювати кооперативне спілкування, налаштовуватися на співрозмовника, науковець пропонує розрізняти конфліктний, центрований та кооперативний типи мовних особистостей, які, в свою чергу, мають детальнішу класифікацію. Так, конфліктний тип поділяється на агресивний та маніпуляторський. Це дозволило К. Ф. Седову виявити певні відмінності у конфліктній поведінці комунікатора, у його ставленні до співрозмовника.

Розмаїття соціально-комунікативних проблем між людьми порушують перед дослідниками нові питання, що потребують багатоаспектного осмислення.

Метою статті є аналіз причин порушення кооперативності в особистісно-орієнтованому дискурсі, а завданнями є вияв тенденцій переходу комунікації до площини конфлікту, визначення маніпуляторських та агресивних конфліктних стратегій, обґрунтування ксенологічних причин виникнення.

Вияв агресивних, провокаційних мовленнєвих стратегій, що породжують конфліктні жанри, пов’язано, на наш погляд, із ксенологічною проблемою. Агресія в особистісно-орієнтованому дискурсі мотивується або загрозою для власного простору (зовнішнього або внутрішнього), або незручним відчуттям себе у певному просторі буття, коли цей простір сприймається як “чужий/ несвій”, “некомфортний”. Подібні комунікативні ситуації не завжди презентують глибинну внутрішню інтенцію мовця, хоча в них чітко представлені конфліктно-маніпулятивний та конфліктно-агресивний стратегії мовленнєвої поведінки.

Наші спостереження базуються на п’єсах російських драматургів 2-ї половини ХХ століття Л. Петрушевської та Л. Разумовської.

Особистість, що стала учасником певного протистояння, відстоює “свій” простір, свою точку зору, своє ставлення до світу.

У п’єсі Л. Петрушевської “Уроки музики” відтворюється традиційна сімейна ситуація: син приводить дівчину в дім. За сімейним обідом розгортаються різні мовленнєві жанри: сімейна бесіда, розпитування, знайомство, які поступово трансформуються у протистояння інтересів та поколінь.

Надя. О, торт. Я не ем торт.

Бабка (подає голос). А что же ты ешь-то?

Николай (наставительно). Бабушка, уважай вкусы других людей.

Бабка (роняє). Я вас люблю и уважаю, беру за хвост и провожаю. (Петрушевская Л. С. “Уроки музыки”).

Дівчина кидає, на перший погляд, нейтральну репліку, яка протиставляє її співрозмовникам, демонструє неприйняття раціону, містить фактично мовленнєву провокацію заперечення (це не “моє”). До контрнаступу вдається бабуся через питально-принизливу конструкцію. Імператив, з яким Микола звертається до бабусі представляє своєрідний жанр повчання, що також може провокувати конфлікт. Протистояння підтримується через репліку бабусі у вигляді простенького прислів’я – прецедентного феномену. Створення напруги пов’язане, безперечно, не з тортом, а демонструє неприйняття сторін.

Таисия Петровна (ласково). Ешьте, Надя, варенье. Сама варила летом, своя клубника. У нас садовый участок, такая клубника была!..

Надя. У вас садовый? И дом есть? Сколько комнат?

Таисия Петровна (ласково). А сколько вам надо?

Николай. Мама, я пришел из армии!

Таисия Петровна. Нет, ну действительно, сколько вот вам, молодым, надо комнат? И сколько вы оставите нам доживать свой век?

Надя. Нам надо? У вас есть две комнаты, не так ли? Ну, мы возьмем себе ту, которая поменьше.

Федор Иванович. Вот спасибо, удружила. (Петрушевская Л. С. “Уроки музыки”, с.65-66)

Комунікативна стратегія Таїсії Петрівни являє собою варіювання жанрів пригощання та самопрезентації. Комунікативна мета матері – визначити зміст просторів “я” та “ми”, що втілюється у постійному використанні присвійних займенників. Комунікативна стратегія Надії формально презентує жанр розпитування, що фактично й провокує конфлікт. Мати, Таїсія Петрівна, як і дівчина, здійснюють стратегії маніпулятивного конфліктного типу, коли про вокативний зміст реплік співвідноситься з нейтральними мовленнєвими жанрами. Бабуся займає відверту агресивну конфліктну позицію:

Бабка. Все расставила, разобрала по местам. Нам уже все уготовано. Потеснимся, перемрем, детям уступим, смертью смерть поправ. Вы тут, мы там, внуки с дедами, а бабу на погост. И ковер ей мелкий.

Таисия Петровна. Все ей нравится даже слишком. Была бы ее воля! Все ей нравится. Она ведь из общежития. Она на нашу квартиру намастилась. Это да. А наш Николай ей ни на что не нужен. А он тянется вообще уйти за ней. Она только моргни.

Бабка (подумав). Хичница. (Петрушевская Л. С. “Уроки музыки”).

Протистояння інтересів та поколінь, їх судження про життя та побут підкріплюється “квартирним питанням”, що й створює подійний зміст. Глибинною основою конфліктних ситуацій є ксенологічне протиставлення “я / вони; ми / вона”.

Інша екзистенційна проблема представлена в п’єсі Л. Разумовської “Щастя”. Простий робітник з периферії одружився з московською інтелігентною дівчиною, проти відчуває себе чужим у новому для нього життєвому просторі. Змістом комунікативної ситуації є прихід чоловіка ввечері додому:

Она. Ты не в духе, да?.. Ну, хорошо. Иди разденься и вымой руки.

Он. А я некультурный.

Реакція чоловіка є типовою провокацією, бо конфлікт може породити і згода, і незгода з його реплікою. Однак дружина цю репліку не підтримує:

Она. То-о-олик!

Он (передразнивает). Что – То-о-олик?.. Что ты со мной обращаешься, как с мальчишкой? Захочу разденусь, не захочу так буду есть!.. Привыкли тут культурных из себя строить! Чуть что иди руки мой! А я трудовой человек. Мне положено иметь грязные руки. Или тебя это не устраивает?

Она (пытаясь шутить). Твои руки меня устраивают. Но только чистые!

Саме відсутність реакції на провокацію, своєрідне “блокування” агресії породжують нові конфліктні мовленнєві стратегії чоловіка. Мовленнева поведінка “дитини” (за Е.Берном) [2] (*Захочу разденусь, не захочу так буду есть!..*) чергуються з прокламаційними стратегіями з образливими конотаціями (*Привыкли тут культурных из себя строить!; А я трудовой человек*). Стан незадоволення, вразливості, відчуття “чужого” простору зумовлюють і подальшу агресивну поведінку:

Он. Да что же это такое! Дадут мне сегодня поесть или не дадут?

Она. Дадут! (Целует его в голову и уходит на кухню.)

Пряма вимога, висловлена у претензійному тоні, знову не отримує очікуваної реакції, що змушує маніпулятора апелювати до абстрактних сентенцій. Мовна особистість моделює бажану картину, на фоні якої претензії конкретизуються:

Он (разглагольствует). И вообще почему это до сих пор не накрыт стол?.. Сколько раз повторять, когда муж приходит с работы, он уже на лестничной площадке должен ощущать... вдохновляющие пары... сборной солянки... и горячий жир котлет должен ударять ему в нос, пока он снимает в передней свои сапоги. Голодный муж это крокодил, который, вовремя не найдя пищи, заглатывает свою жену!

Она ставит перед ним сковородку.

Что это?.. (Ковыряет вилкой.) Докторская колбаса с яишной! Опять!.. (Отодвигает сковородку.) Знаешь, дорогая, для того, чтобы каждый день есть докторскую колбасу с яишной, мне совсем необязательно было на тебе жениться!

Она. Дорогой мой, я ведь тоже работаю! Между прочим, только пришла.

Створюється типовий побутовий сімейний конфлікт з різними шляхами розвитку. Вразлива мовна особистість прагне утримати соціальну перевагу, тому шукає нові привиди для провокації:

Он. А ты знаешь, из чего делают докторскую колбасу, а? (Ест.) Не слышу!.. Ты скажи, знаешь или не знаешь?

Она. Из мяса.

Он. Из мяса! Ха!.. Нет, вы посмотрите на эту святую! Из мяса!.. Наивная ты моя, твои сведения устарели по меньшей мере лет на двадцать, а то и на все пятьдесят... Ты вообще, ежели чего не знаешь, так лучше спрашивай, спрашивай, не стесняйся, потому как ты хотя и столичная барышня, а образование у тебя фу-фу! Самое что ни на есть фиктивное! Так что гордиться вам передо мной абсолютно нечем!

Захват від власної переваги в комунікативній ситуації продукує мовленнєві стратегії повчання (*ежели чего не знаешь, так лучше спрашивай*), образи (*образование у тебя фу-фу! Самое что ни на есть фиктивное!*), прокурорського допиту (*Не слышу!.. Ты скажи, знаешь или не знаешь?*), поблажливого звертання (*Наивная ты моя, твои сведения устарели*).

Он. Ладно, Лена. Дай сюда. Я пошутил. Твоя колбаска благоухает, как настоящая треска. Я очень люблю треску с яишной. Просто умираю. Это моя любимая пицца!

Она (возвращает ему еду). На, ешь и не придирайся.

Пауза.

Он молча ест.

Он. Ты еще забыла прибавить: дармоед.

Спробувавши різні провокативні стратегії, пересмикуючи слова дружини та існуюче положення справ, роздратований чоловік починає сам моделювати мовленнєві акти, вкладаючи їх у вуста дружини, а потім вже з ними вступати в конфлікт.

Он (после паузы). Значит, я не дармоед?

Она. Нет, конечно.

Он. Тогда почему ты меня кормишь одной вонючей рыбой?..

Пауза.

Она. Опять?..

Пошуки конфлікту в цій “сімейній бесіді” втілюють глобальну соціальну проблему, про яку і говорить далі чоловік:

Он. Конечно, с одной стороны, ты прогадала. Ну кто я такой? Недоучка! Провинциал! Люмпен!.. Но с другой, у кого из твоих подруг вообще есть хоть какой-нибудь муж? Хотя бы такой заваливающий, как я, а?.. Слышал я, как ты экскурсию водишь, смех один!

Она. Почему смех? Людям нравится... Даже благодарности пишут.

Он. Кто пишет?

Она. Люди!

Он. Это темная необразованная масса, что ли? Которой вы вешаете на уши лапшу?

Комунікативний провокатор спеціально використовує стратегію самоприниження, логічним продовженням якої є приниження співрозмовника.

Пропозиція продовжити розмову із залученням конкретних фактів знову схиляє героя до загальних сентенцій, прокламацій:

Он. Так вот, я тебе заявляю: вся твоя экскурсия это сплошное вешание лапши!

Она. Докажи!

Он. Все!.. Все вранье!.. Везде одно вранье!.. Куда ни плюнь. Что ни слово вранье!.. Круговращенье вранья в природе!.. Ну скажи мне вот что-нибудь сейчас! Ну?

Спостерігається феномен генералізації, що був описаний у психолінгвістичній літературі [6]. Неозначені та заперечні займенники та прислівники свідчать про збудженість особистості.

Відповідно, в особистісно-орієнтованому дискурсі порушення кооперативної комунікації пов’язане переважно з ксенологічними чинниками. Мовна особистість захищає “свій” простір, вступаючи в конфлікт, виявляючи переважно маніпулятивні стратегії. Такий різновид комунікації включає жанри самопрезентації, повчання. Зазіхання на “чужий” простір – заперечення та розпитування. Відчуття простору буття як “чужого” зумовлює вразливість мовної особистості, що й породжує агресивні, провокативні та маніпулятивні мовленнєві стратегії. Варіювання жанрів характеризується розмаїттям: від самоприниження до образ, повчання, допиту.

Список використаних джерел

1. Андреев В.И. Конфликтология: Искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. И. Андреев. – М. : Народное образование, 1995. – 127 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – М. – СПб.: Универ. книга, 1997. – 399 с.
3. Грайс Г.П. Логика речевого общения / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С.217-237.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб : Питер, 2003. – 464 с.

5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратеги и тактики русской речи / О. С. Иссерс – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
6. Калина Н. Ф. Речевое общение в психотерапии / Н. Ф. Калинина, О. В. Варфоломеева. – Симферополь, 1996. – 62 с.
7. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седоков. – М. : Лабиринт, 2004. – 318 с.
8. Петрушевская Л. С. Уроки музыки / Л. С. Петрушевская // Петрушевская Л. С. Квартира коломбины. – СПб. : Амфора, 2006 – 416 с.
9. Разумовская Л. Счастье [Электронный ресурс] / Л. Разумовская. – Режим доступа: <http://www.theatre-studio.ru/library/catalog.php?author=razumovskaya>

Summary. In the article communicative situations of the individual-oriented discourse, in which communicants violate cooperation rules, are viewed. It is proved that manipulatory and aggressive conflict speech strategies can be caused by xenological factors: communicants either defend “their self” space or protest against “alien” (“non-self”) one.

Key words: individual-oriented discourse, conflict communicative strategies, xenology.

УДК 81'373.231

Н.О. Свистун

ДИНАМІКА АНТРОПОНІМІКОНУ М. ТЕРНОПОЛЯ ХІХ СТ. (ЧОЛОВІЧИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ІМЕННИКИ)

У статті аналізується динаміка чоловічого українського та польського іменників ХІХ ст.: стрижень стабільних імен, зміни в складі чоловічих імен, збереження класичних і поява нових імен, що не функціонували раніше, частотність вживання впродовж десятиліт років.

Ключові слова: антропонім, іменник, польське ім'я, українське ім'я, чоловічі імена.

Власні особові імена утворюють стійкий пласт одиниць, відомих загалом всьому народу, і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови.

Наша праця – одна з перших спроб виявити склад чоловічих особових імен ХІХ століття, з'ясувати склад і статистичну організацію чоловічого українського та польського іменників ХІХ століття, простежити динамічні зміни чоловічого іменника ХІХ століття.

Джерельною базою нашого дослідження стали матеріали Парафіяльного управління та римо-католицького деканату м. Тернополя, метричні книги з державного обласного архіву. Деякі метричні книги, які використовувалися для дослідження особових імен, датуються 1784-1873, 1784-1890 рр., проте з цих джерел ми брали до уваги особові назви, починаючи тільки з ХІХ ст.

На нашу думку, цінним джерелом аналізу особових імен м. Тернополя є метричні книги про народження римо-католицького деканату та Парафіяльного управління, в яких представлені чоловічі і жіночі імена, починаючи від 1800 до 1900 рр., оскільки вони не лише констатують багатство іменника, а й засвідчують міжнародні впливи, вплив часу, традицій, церкви тощо.

В обласному архіві м. Тернополя збереглися книги, які містять регулярні метричні внесення протягом сотні років, де зареєстровані хрестини новонароджених¹. Записи в них заносилися поступово, протягом певного часу.

Об'єктом нашого дослідження є чоловічі імена новонароджених міста Тернополя ХІХ століття, а предметом – якісний та кількісний склад антропонімікону м. Тернополя ХІХ ст. Термін „антропонімікон” вживається на означення, по-перше, словника або списку антропонімів, який зазвичай складається окремо для особових імен (по батькові від них), для прізвищ, прізвиць, застарілих неканонічних імен; по-друге, репертуару імен певного народу чи соціуму у визначений період. Те саме, що іменник. У нашому дослідженні ми керуємося другим визначенням.

Отже, у статті аналізуються українські та польські імена, почерпнуті з історичних джерел (матеріалів Парафіяльного управління і римо-католицького деканату міста Тернополя) Тернопільського державного обласного архіву². На склад населення мали великий вплив, крім природних факторів – народжуваності, смертності, і такі соціальні фактори, як еміграція, переселення, колонізація галицького краю [8, 121-122].

Антропонімічний матеріал, засвідчений метричними книгами Парафіяльного управління та римо-католицького деканату м. Тернополя ХІХ століття, показує, що, керуючись генетичною, а передусім фонетичною відповідністю між різнонаціональними варіантами одного і того ж імені, писарі почали ігнорувати національні варіанти власних особових імен, записуючи людей тільки латинськими, рідше – польськими або церковнослов'янськими відповідниками.